

ÁCS ISTVÁN | Nemzetőrség a rábaközi felső járásban

Pájer Imre (1949–2007) emlékének

A reformkor második szakaszában Sopron vármegye közigazgatási beosztása öt nagy főszolgabírói járásra, valamint egyes járásokon belül eltérő számú főszolgabírói, szolgabírói kerületre tagolódott. Így 1845-ben az (I.) soproni felső járás két főszolgabírói, három szolgabírói, a (II.) soproni alsó járás két főszolgabírói és két szolgabírói, a (III.) répcemelléki járás egy főszolgabírói és két szolgabírói, valamint a (IV.) rábaközi felső, illetve (V.) rábaközi alsó járás egy-egy főszolgabírói és szolgabírói közigazgatási egységből állt.¹ E tanulmány egy középszintű közigazgatási egység, a felső rábaközi járás nemzetőrségének megalakulását, szervezését kívánja bemutatni, és e nemzetőrség összetételét vizsgálja. Legfőbb célként a felső rábaközi járás nemzetőr-összeírási lajstromainak feldolgozását, így az eddigi kutatások, ifj. Sarkady Sándor „A soproni nemzetőrség 1848-ban” c. munkája által majdnem teljes egészében felvázolt kép teljesebbé tételét tűzte ki maga elé.²

A nemzetőrség szervezéséről

Az 1848. március 15-i pesti forradalom legfontosabb dokumentuma, a 12 pont ötödikként „nemzeti őrsereget” követelt. A pozsonyi országgyűlés 1848. március 15-én határozatilag mondta ki ennek szükségességét,³ mely határozat jelentette a spontán szerveződés alapját. Ifj. Sarkady Sándor művében adatokkal igazolja, hogy nemcsak az – Urbán Aladár által tényként kezelt – Székesfehérvárott indult meg elsőként a nemzetőrség szervezése, hanem már 1848. március 16-án a vármegyénk központjában, Sopronban is.⁴ Ezzel szemben Sopron vármegye hivatalnoki kara úgy gondolkodott, hogy – a törvényjavaslat vitájának elhúzódása miatt is – célszerű a járásokban a nemzetőri szervezést az 1848-as áprilisi törvények kihirdetése utáni időre halasztani. A felső rábaközi járásban is így történt ez. Ugyanakkor felvetődhet a kérdés, hogy a felső rábaközi járás huszonnégy települése közül valamelyikben akár valamilyen szervezett formában, akár spontán módon, kialakulhatott-e a „nemzeti őrsereg”

¹ Az 1845. évi közigazgatási beosztásra: Dominkovits Péter – Németh Ildikó – Polgár Tamás: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es iratanyaga. Tematikus repertórium. Szerk.: Németh Ildikó. Sopron, 1999. (továbbiakban: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es, 1999.), 158–161.

² ifj. Sarkady Sándor: A soproni nemzetőrség 1848-ban. Sopron, 1998. (továbbiakban: Sarkady 1998.)

³ Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. (továbbiakban: Urbán 1973.) 19.

⁴ Sarkady 1998, 9.

szerveződése? Ez azért is fontos, mert a spontán szerveződés legjellemzőbb vonása az, hogy ebben az időszakban a belépést nem kötötték vagyoni cenzushoz, csak feddhetetlen múltat kívántak. A belépés ekkor még önkéntes volt. Erre a járásban egyetlen helyen volt lehetőség, a Felső-Rábaköz egyetlen nagyobb településén, Kapuváron.

Az oppidum, azaz mezőváros jogállású Kapuvár nem rendelkezett polgárőrséggel, ami a spontán szerveződés alapja lehetett volna. Így sem ott, sem a rábaközi felső járás egészében nem indulhatott meg a nemzetőrség spontán szerveződése, vagy korai szervezése. Így a nemzetőrség spontán, önkéntes alapon szerveződő korszaka kimaradt a vármegye ezen alsóbb szintjén. Ekkor még a nemzetőröknek maguknak kellett gondoskodniuk a fegyverekről. Ez is magyarázza azt, hogy a vidék nagyvárosaiban indult meg a szervezés, hiszen itt általában – nem mindenhol – a régi polgárőrség nyomain jött létre a nemzetőrség.⁵ A vármegye pedig az egységes összeírás híve volt, ezért a szervezés az áprilisi törvények kihirdetése után kezdődött el. A nemzetőrség a márciusi követelések közül elsőként valósult meg. Mégis, e kezdeti időszak tele van bizonytalanságokkal.

A nemzetőrség összeírása

A nemzetőrség hivatalos megalakulásának az első lépése az 1848: XXII. tc. megalkotása volt, mely Sopron vármegyében gyakorlatilag 1848. április 29-én lépett életbe, amikor is a megyei közgyűlésen azt kihadjtik.⁶ A vármegye törvény kihirdetése után kezdte meg az összeírást, a teljes körű szervezést. Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. április 21-én kelt körlevelében szabályozta az összeírás módját, miszerint összeíró választmányokat kell kinevezni, és magát az összeírást az elküldött lajstromok mintája alapján kell elvégezni.⁷ A miniszterelnöki körlevelek csak 1848. május 1-jén érkeztek meg a vármegyéhez.⁸ A megyei közgyűlés csak ezt követően vitathatta meg e dokumentumokat. Így a bizottmány 1848. május 2-án tárgyalta a miniszterelnök 13. számú, április 21-én kelt körlevelét, amelyben rendelkezett az összeírás módjáról.⁹ Az ülésen fontos és meghatározó döntések születtek, melyek értelmében az összeírás alapját a vármegye közigazgatási beosztása jelentette, és a járási főszolgabírók, szolgabírók feladata lett a lajstromok elkészítése. A bizottmány összeíró választmányokat nevezett ki minden járás főszolgabírói és szolgabírói kerületébe; az összeírást nekik kellett beküldeniük a vármegye székhelyére, Sopronba.¹⁰ Maga az összeíró választmány pedig egy kiküldött, megbízott összeíróból, és egy, esetleg két esküdteből állt. A

⁵ Urbán 1973, 18.

⁶ Pájer Imre: Nemzetőrség a rábaközi alsó járásban. SSz 53. (1999) 3. sz., (továbbiakban: Pájer 1999.), 213.

⁷ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es, 1999, 59.

⁸ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es, 1999, 59.

⁹ Pájer 1999, 213.

¹⁰ Pájer 1999, 213.

választmány elnöke, illetve a megbízott összeíró általában a járás kerületének főszolgabírója és szolgabírója volt, míg az esküdteket az összeírt nemzetőrök közül választották.¹¹

Sopron vármegyében a nemzetőrök törvény szerinti lajstromba vétele 1848. május 2-ától indult el. Az összeíró választmányok a vármegye közigazgatási beosztásának megfelelően végezték el az összeírást. A rábaközi felső járás – ahogy fentebb jeleztem – egy, Döry Ádám főszolgabíró által vezetett főszolgabírói kerületből, valamint egy Chapó József szolgabíróval az élen álló szolgabírói kerületből állt.¹² Az összeírást a főszolgabírói kerületben Baditz Endre kiküldött elnök, Döry Ádám főszolgabíró és Chapó Sándor esküdt készítette el.¹³ A szolgabírói kerületben Fiárt János megbízott, Chapó József szolgabíró és Zalka Mihály esküdt írta össze a nemzetőröket. Nem könnyű azonban rekonstruálni, hogy teljes egészében mikor készült el a rábaközi felső járásban a nemzetőri lajstromba vétel. A Sopron vármegyében található járasok közül van olyan, ahol már 1848. május közepére elkészülnek az összeírással, így a répcemelléki járásban Csontos István főszolgabíró és Sággy Dániel kerülete már 1848. május 12-ére készen állt.¹⁴ A rábaközi alsó járás nemzetőreinek összeírása – legalábbis Chapó Gábor főszolgabíró kerületében – 1848. május 30-i dátummal készült el.¹⁵ A többi járásban és a szolgabírói kerületben ez az időpont bizonytalan és csak következtetni lehet. Valószínűsíthető, hogy a felső rábaközi járás nemzetőri lajstromainak összeírása az 1848. május 27. és június 1. közötti időszakban készült el. Sopron vármegye 1848. május 26-án rendelte el az összeírások sürgős elvégzését.¹⁶ Minthogy a nemzetőri lajstromok felterjesztési határideje 1848. június 1. volt, ezt a határidőt mindenhol betartották, így erre a határnapra befejeződött a nemzetőrök összeírása. Az összeíró lajstromok alapján a rábaközi felső járást huszonnégy település alkotta, melyből a főszolgabírói kerülethez az alábbiak tartoztak: Beled, Edve, Farád, Garta, Jobaháza, Kapuvár mezőváros, Kecöl, Páli, Tamási, Vadosfa, Vásárosfalu, Vica, Vitnyéd, Zsebeháza. A szolgabírói kerülethez pedig Babót, Bogyoszló, Kisfalud, Mihályi, Németi, Osló, Potyond, Szárföld, Tótkeresztúr és Veszkény tartozott.

---

¹¹ Pájer 1999, 213.

¹² Pájer 1999, 213.

¹³ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=GyMSM SL) IV. B. 104/a Sopron Vármegye Újoncozási Bizottságának iratai, Nemzetőrök összeírása, 2. doboz, Rábaközi felső járás összeírása, 2–116. p. Minthogy a tanulmány döntően erre a forrásra épül, a tárgyalást az erre történő sorozatos hivatkozással nem szeretném tördelni, így szakirodalmi hivatkozások mellett a későbbiekben csak más, ettől eltérő forrásokra fogok hivatkozni.

¹⁴ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es, 1999, 60.

¹⁵ Pájer 1999, 214.

¹⁶ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat vál.: Urbán Aladár, szerk.: Róna Judit. 1. kötet, Bp., 1999, 554.

A felső rábaközi járás nemzetőreinek létszáma az összeírás tükrében

A járás nemzetőreinek létszáma az összeírási lajstromokból könnyen megállapítható és feldolgozható. A felső rábaközi járás főbírói kerületéhez tartozó tizenegy településen összesen 790 nemzetőrt jegyeztek be, ebből 116 lovas és 674 gyalogos nemzetőrt írtak össze. A szolgabírói kerülethez tartozó tíz településen a lajstromba vettek száma 509 fő. Itt egyáltalán nincs bejegyezve, hogy ki a lovas nemzetőr. A lajstromok adataiból, a vagyoni helyzet alapján feltételezhető, hogy az 509 fő között lovas nemzetőrök is lehettek. Ha az 1299 fős létszámot – a soproni főszolgabírói kerületeket leszámítva – összehasonlítjuk a vármegye többi járásával, akkor elmondhatjuk, hogy a vizsgált közigazgatási egysége hasonlóan alakult, mint a másik kettőé. Ugyanis a répcemelléki járásban 1370 főt jegyeztek fel, a rábaközi alsó járásban pedig 1216 főt vettek lajstromba.¹⁷ A települések közül a járásban egyébként Kapuváron írták össze a legtöbb nemzetőrt, szám szerint 209 főt. Ha a rábaközi felső és alsó járások létszámadatait összeadjuk, kiderül, hogy 2525 fő alkotta a teljes rábaközi nemzetőrséget. A Rábaköz adta ezek szerint Sopron vármegye nemzetőrségének negyedrésztét, hiszen Urbán Aladár számításai szerint a teljes létszám 8210 fő körül mozgott.¹⁸

Az összeírás adatfelvételét tekintve a főszolgabírói és a szolgabírói kerületek lajstromai jelentős eltéréseket mutatnak. A számbavétel során a két kerületben különböző-zöképpen tüntették fel a vagyoni helyzetet, az önkéntesség módjait és magát a részvételt is. Ezért nem kerülhettem el azt sem, hogy külön-külön tárgyaljam őket.

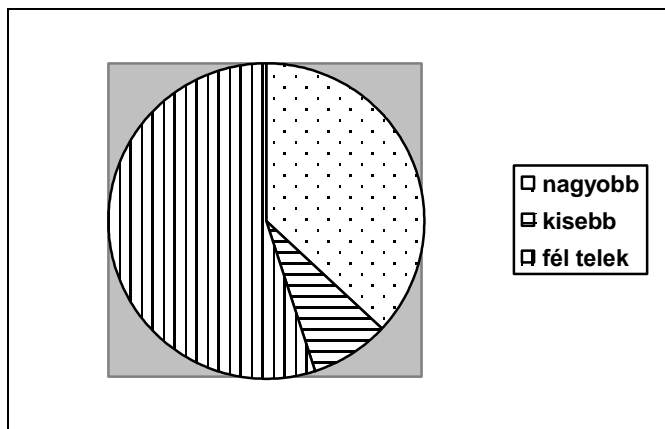
Chapó József szolgabírói kerülete

Bár az összeírás nem könnyű feladatát a miniszterelnöki rendelet által megadott minta szerint kellett elvégezni, a két összeíró választmány eltérő módon járt el. A leglényegesebb különbséget az jelentette, ahogyan a vagyoni helyzetet – leginkább a volt jobbágyok esetében – feltüntették. A Chapó József szolgabíró által vezetett választmány pontosan feljegyezte a kerületben a telkek nagyságát, ezáltal következtetni lehet a nemzetőrök vagyoni, szociális összetételére. Mivel a census határa fél telek volt, ezért érdemes megvizsgálni azt, hogy milyen arányban haladta meg az összeírt nemzetőrök vagyona ezt. Az összeírt 509 fő közül földműves 461 fő, vagyis 91%-a a nemzetőröknek. Az iparral foglalkozók száma 25 fő, ami 5%-ot tesz ki, míg az értelmiség aránya 3%, ami megfelel az országos átlagnak. A fennmaradó 1% az egyéb kategóriába tartozik, mint például vendéglős, kocsmáros, vagy gazdatiszt, akiknek a jövedelme elérte vagy meghaladta a censzust. A szociális-társadalmi összetétel után érdemes megvizsgálni a cenzushoz viszonyított vagyoni helyzetet. A census – 1/2 telek –

¹⁷ Pájer Imre: A rábaközi lovas nemzetőrség. SSz. 54 (2000), 275.

¹⁸ Urbán 1973. 78. Ebben persze nem szerepel Sopron szabad királyi város nemzetőreinek száma.

alatt összesen 35 fő található, ez a földművelők 7,5%-át teszi ki. Ennek harmada zsellér, míg a többi rendelkezett valamennyi kis földbirtokkal. Azok száma, akik éppen fél telekkel bírtak 256 fő, és az ő arányuk a legnagyobb a lajstromba vettek közül, 55,5%. A vagyonosabbak, akik fél teleknél nagyobb, esetleg egész telekkel rendelkeztek az összeírásban összesen 170-en voltak. Ebből 18 fő egész telekkel rendelkezett, de akadtak olyanok is, akik ennél nagyobb birtokkal írtak be a lajstromba. Összesen hét fő volt ilyen. A vagyonos réteg 85%-át adták azok, akiknek a vagyona meghaladta a fél telket, de nem érte el az egész telket. A leggazdagabb földműves a lajstromban, egy bizonyos Bognár János, aki Mihályiban lakott, és két telkes gazda volt. A legvagyonosabb település a kerületben Babót volt, ahol a fél teleknél nagyobb birtokon gazdálkodók aránya 85%. Az adott kategóriák alapján a legszegényebb falu Oslí, mert itt a zsellérek a településen összeírt nemzetőrök 32%-át adták (1. ábra). Tehát az összeírt nemzetőrök több mint fele a cenzus határán helyezkedett el. Ugyanakkor kevesen voltak azok, akik a törvény által szabott határt nem érték el. Ezt később majd az önkéntesség mértékével lehet összevetni, mert az önkéntes nemzetőrök nagy része azok közül került ki, akiknek nem érte el a vagyona a törvény által kívánt értéket. Azt is elmondhatjuk, hogy a szolgabírói kerület nemzetőrsége a viszonylag vagyonosabbak közül került ki, hiszen a fél teleknél nagyobb birtokon gazdálkodók aránya elérte a 37%-ot. Mivel kevesen nem érték el a cenzust, ezért észrevételezhetjük, hogy az összeíró választmány a kerületben nem kezelte kellő rugalmassággal a kvalifikáció alsó határát. A szolgabírói kerület tíz települése közül Veszény és Potyond falvakban nem írtak össze fél teleknél kisebb vagyonnal rendelkező nemzetőrt, de a települések fele részében is csak egyet-egyét. Azokban a falvakban pedig, ahol egy kicsit jobban eltértek – Mihályi, Oslí, Németi –, ott az önkéntességre voltak tekintettel. Tovább színesítheti a képet a tulajdonviszonyokról az, hogy a földművelők 14%-a közbirtokosként szerepel a lajstromokban. Ezt az összeírásokban pontatlanul tüntették fel. Így pontosan nem lehet tudni a közbirtokosok vagyoni helyzetét. A közbirtok fogalma alá tar-tozhattak az erdők, legelők, esetleg irtásföldek, amelyek értéke számottevő lehetett. Az összeírási lajstromokban Potyond kivételével a közbirtokosok telkének nagysága nincs feltüntetve. Ugyanis az ott a regisztrált nyolc nemzetőr mindegyike tizenkét holdig közbirtokon gazdálkodott.

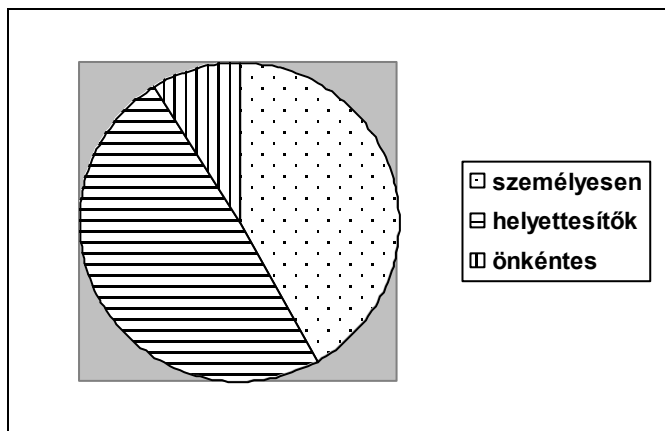

1. ábra: A teleknagyság megoszlása a szoligabírói kerületben

A tulajdonviszonyok mellett az összeírások másik fontos kérdése, hogy ki hogyan vett részt a nemzetőri szolgálatban. Ezek a lajstromok általában a helyettesítésről szólnak. Az 50 éven felüli vagy özvegy női családfőt a háztartásban élő alkalmas férfi helyettesítette. A szoligabírói kerület 49%-a – azaz közel fele – ilyen helyettesekből állt. Ezt az összeíró ív „észrevételek” rovatában az alábbi módon tüntették fel: „atyja 50 évében túl, fia helyettesíti, apja időn belül fia helyettesíti, apja helyett, vagy két testvér közül az idősebbik”. Az összeírtak közül mindössze 5 fő, 1% volt alkalmatlan. Ezt a lajstromban az ún. „tehetetlen” rovatban tüntették fel, például: szemére hibás, hallására hibás, sánta, és hasonlók.

Fontos volt még az összeírás során az, hogy az önkénteseket miképpen jegyezték be. A kerületben a nemzetőrök 9%-a, mintegy 46 fő, önkéntes volt. Azonban az önkéntesség többféleképpen történhetett. Ezt a választmány ugyan részletesen nem jegyezte fel, de az adatokból könnyen vázolható. Önkéntes nemzetőr általában abból lett, akit vagy a vagyonára, vagy pedig a korára nézve vettek fel a jegyzékbe, de kerültek ki önkéntesek az értelmiség soraiból – lelkész, tanító – is, igaz nem nagy számban. A 46 főből 36-an a vagyonukra tekintettel voltak önkéntesek. Ez azt jelentette, hogy nem volt meg a cenzus eléréséhez szükséges jövedelmük, de a törvény által nyitva hagyott „kiskapu” – 3. §: „... a nemzetőrségbe még más oly honpolgárokat is besorozhatnak, kiket az alkotmányos rend fenntartásában érdekletteknek s e kitüntetésre méltónak ítélnék” – miatt írtak fel. Ez a választmány rugalmasságán múlt. Mindössze ketten voltak azok, akiket a koruk miatt hasonlóképpen írtak össze. A legidősebb nemzetőr 66 éves volt. Az értelmiség körül nyolcan jelentkeztek önkéntesen nemzetőrnek. A legtöbb önkéntest, összesen 21 főt, Németiben jegyezték fel (2. ábra). Ezek alapján sem a cenzus, sem pedig a korhatár nem jelentett teljesen merev

határt, és csak az összeíró választmányon múlt, hogy milyen módon viszonyult ehhez.

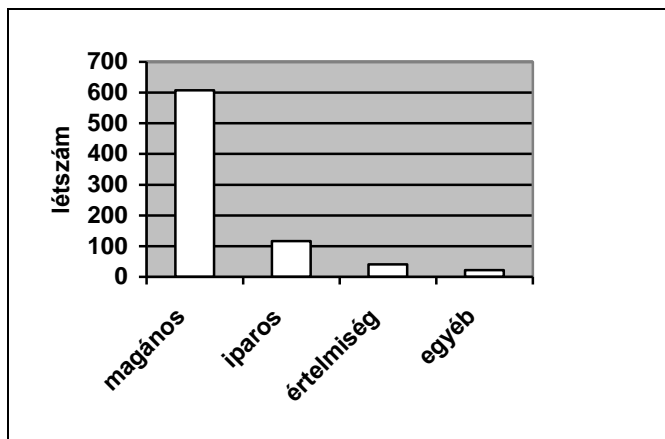
2. ábra: A nemzetőri részvétel aránya a szolgabírói kerületben

Döry Ádám főszolgabírói kerülete

Az összeíró választmány tagjai, Baditz Endre kiküldött megbízott és Döry Ádám főszolgabíró, az itt található tizennégy településen 790 főt vettek számba. Mint említettem, az összeírás során másképpen jártak el, mint a szolgabírói kerület összeíró választmánya. Ugyanis az összeírás során nem írták fel a telkek nagyságát, ami itt megnehezíti a nemzetőrség társadalmi szerkezetének meghatározását. A lajstromokban azt jegyezték fel, hogy „magános”. Ez azt jelentette, hogy az illető rendelkezett a cenzus mértékét elérő évi jövedelemmel, száz pengő forinttal. Azt azonban, hogy a jövedelem miből származott, már nem tüntették fel. Ezt az országban sehol nem tették meg az összeírások során, mert csak a jövedelem nagysága volt a törvény által meghatározott kritérium, nem pedig az, hogy a „tőkepénz” honnan származott. A lajstromokban felírták az iparos és az értelmiségi réteghez tartozók konkrét foglalkozását is. Ha áttekintjük a főszolgabírói kerület összeírásait, akkor megállapíthatjuk, hogy az összeírt 790 főből 607 fő (77%) neve mellett a „magános” bejegyzés szerepel (3. ábra).

A létszám alapján leolvasható hogy a főbírói kerület nemzetőreinek milyen volt a társadalmi megoszlása, azonban a vagyoni helyzetet teljes mértékben nem érzékelteti, mert az összeírások nem pontosak. Látható, hogy az iparosok aránya 15% (117 fő), az értelmiségé pedig 5% (41 fő). A társadalmi és egyúttal a vagyoni helyzet szempontjából a „magánosok” kategóriája jelenti a legnagyobb problémát,

mert nehéz meghatározni, hogy ők milyen foglalkozást folytattak, jövedelmük honnan származott.

3. ábra: Társadalmi összetétel a főbírói kerületben

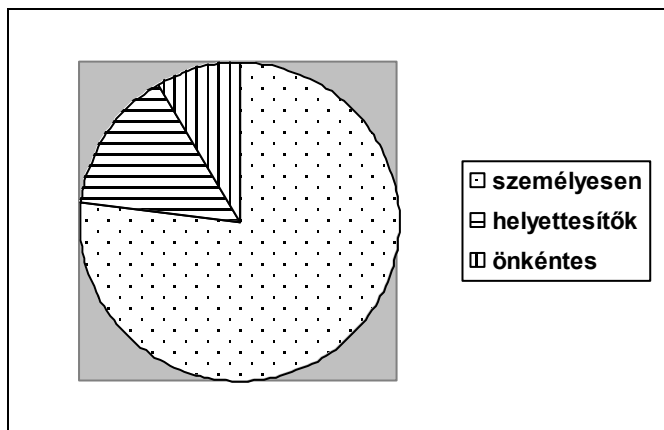
A legbiztosabb bizonyíték a „magánosok” földműves voltára, az a számarányuk, ami 77%-os. Teljes biztonsággal nem állítható, hogy mind a 607 fő kizárólag csak földművelésből élt, de a százalékos arányuk és az, hogy külön fel van tüntetve a lajstromokban a többi foglalkozás – iparos, értelmiség – is azt sugallja, hogy a „magánosoknak” a földművelés volt a megélhetési forrása. Arra a problémára is megoldást lehet találni, hogy mi módon vázozható a főszolgabírói kerület nemzetöreibek cenzushoz való viszonya. De ezt nem lehet a megelőzőhöz hasonló részletességgel bemutatni. Ismert, hogy az összeírók – a sok pontatlanság mellett – elég részletesen jegyezték fel a részvétel körülményeit, mely különösen igaz az önkéntesség esetére. Ilyenkor az összeíró íven az észrevételeket részben az „Önkéntes birtokára nézve, önkéntes atyai hatalom alatt, önkéntes korára vagy idejére nézve” megjegyzést tették. Ebből kideríthető, hogy kik nem érték el a cenzust. Aki birtokára nézve volt önkéntes, annál egyértelműen állítható, hogy a cenzust a vagyona nem haladta meg. A 179 önkéntes közül 54-en voltak azok, akik a szükséges feltételeknek nem feleltek meg, mely szám az önkéntesek 30%-át, de az egész kerületnek csak 6,5%-át teszi ki. Ezzel pedig azt lehet bizonyítani, hogy az összeíró válaszmány – hasonlóan a szolgabírói kerülethez – nem kezelte elég rugalmasan a cenzus alsó határát. Azonban a vagyoni helyzetet illetően csak két „kategória” adható meg, és ezt a cenzus határozza meg. Valószínű, hogy a vagyoni megoszlás hasonló arányban alakul a szolgabírói kerülethez.

A főszolgabírói kerületben a nemzetörök részvételének módjait pontosabban és differenciáltabban jegyezték fel. Míg a szolgabírói kerületben a helyettesítésre

az „apja helyett” kifejezést használták, itt az „atyai hatalom, gyámság” megjegyzést szerepeltették. Ez az önkéntesség kérdésében fontos értelmezési problémát vet fel. Az „önkéntes, atyai hatalom alatt” bejegyzés nem a szűk értelemben vett önkéntességet jelenti, mert apja helyett önkéntesen ment a nemzetőrségbe, de a szolgálatot kötelezően teljesítette. A szolgabírói kerületben ezt nem is jegyezték fel önkéntességnek, itt viszont igen. Ha így történne a számolás, akkor az önkéntesek száma 179 fő lenne, és ez 22%-ot jelentene, ami nem egyeztethető össze a szolgabírói kerület 9%-ával, mert a választmányok nem, vagy csak kis mértékben tértek el a törvénytől. Ha tehát ebből kivesszük azt a 115 főt, akik apjuk helyett önkéntesen vettek részt, akkor megkapjuk a tényleges önkéntesek számát, ami 64 fő. A részvétel 8,5%-át fejezi ki ez a szám, ami már összeegyeztethető a szolgabírói kerület hasonló arányaival. A 64 főből 54-en voltak, akik nem érték el a vagyoni cenzust, és heten, akik a korhatár felett jártak.

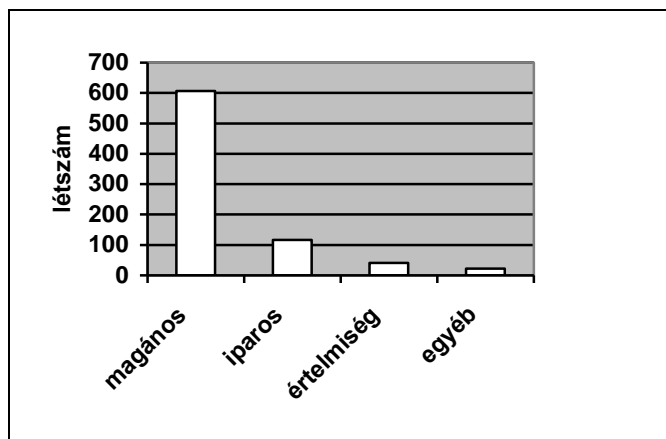
A lajstromban még három személy neve mellett szerepel az önkéntes bejegyzés, de részletezve nincsen, hogy miért történt ez. A személyes részvételt nem jelentik a lajstromokban, azt viszont igen, hogy ha valaki lovas nemzetőri szolgálatra jelentkezett (4. ábra). Összehasonlítva a szolgabírói kerülettel, itt jóval többen voltak azok, akik személyesen vettek részt a nemzetőrségben, míg a mások helyett szolgálók aránya csak 14,5%, szemben a másik kerület 49%-ával. Az önkéntesek aránya csaknem megegyezik: a főszolgabírói részben 8,5%, míg a szolgabírói kerületben 9%, míg az alkalmatlanok száma itt is csekély, csak kilenc fő, alig több mint 1%.

4. ábra: Nemzetőri részvétel aránya a főbírói kerületben

Az összeírások eltérő sajátosságai a két kerületben jelentős problémákat takarnak, amelyek feloldását e két kerületet összehasonlításával, valamint az Urbán Aladár által leírt országos, és Sarkady Sándor által bemutatott Sopron

vármegyei helyzettel kísérlem meg. A rábaközi felső járást két aspektusból érdemes megvizsgálni. Az első, hogy az adatok összesítésével milyen képet tudunk felmutatni. A második pedig, hogy a járásról alkotott összképben milyen módon jelentkeznek az országos nehézségek és problémák. A logikai sorrendet követve először a járás társadalmi összetételével kell foglalkozni. A járásban a lajstromok adataiból egyértelműen kitűnik a társadalmi összetétel, nagyobb probléma csak a földművelésből élők esetében merült fel (5. ábra).

5. ábra: Társadalmi összetétel a járás egészében

A járás lakosságát a legnagyobb arányban a földművesek alkották, arányuk elérte a 82%-ot, ami 1068 fő. Az iparosok a két területben összesen 142-en voltak, ez 11%. Az értelmiség részvétele a nemzetörségben 4%, ami az országos átlagnál egy kicsit nagyobb. Az is megállapítható, hogy a lajstromokból feltárt problémákat az adatok hiánya, valamint az összeíró választmányok különbözőképpen elvégzett összeírása miatt nem lehet teljes pontossággal bemutatni. Az összeíró választmányoknak a törvény paragrafusaihoz való viszonyulását mutatja, hogy milyen módon kezelték a cenzust. A rábaközi felső járásban a legnagyobb számban azok voltak, akik éppen elérték a cenzust, ez az arány 71%. A vagyonosabb - cenzus feletti - réteg aránya 22,5% volt. A szegényebb népesség aránya mindössze 6,5% volt, ez 84 főt tett ki.

A nemzetörségben történő részvétel módjai is eltérő és változatos módon alakultak. A járás 1299 nemzetőre közül 825 fő személyesen vett részt a szolgálatban, ez 63,5%-ot jelent. A helyettesítők aránya 28%, ami 364 főt tesz ki. Míg az önkéntesek száma 110 fő, azaz 8,5%. Az összeírt nemzetőrök közül összesen csak 14 fő volt alkalmatlan, de a pontosság kedvéért választmányok őket is összeírták. Az önkéntesség aránya mutatja, hogy az összeírók ragaszkodtak a

törvényben lefektetett passzusokhoz, de azért előfordult, hogy egyes esetekben a helyi viszonyokhoz igazodva kivételt is tettek.

Ezen adatok alapján elmondható, hogy a járás nemzetöreibek összetétele az országos általános viszonyokhoz képest semmilyen kiugró eltérést nem mutat, de a helyi viszonyok sajátosságai itt is megvannak. Ezek a helyi jellegzetességek az országos problémák tükrében jellemezhetőek a legjobban. Az országos összeírásra vonatkozó nehézségek közül az ellentétes rendelkezések, az erőszakos lajstromba vétel és a szolgálat alóli felmentés igénye domborodik ki a legjobban.

Az ellentétes rendeletek, amelyek egyaránt utasítottak az összeírásra és bármilyen ellenszegülés esetén annak felfüggesztésére, csak késedelmet, de ennél nagyobb bonyodalmat nem okoztak a járásban, mert a lajstromok teljes egészében elkészültek. Érdekes megvizsgálni az erőszakos összeírás kérdését. Előfordult ugyanis az egyes megyékben, járásokban az, hogy csak mennyiségi eredményekre törekedve erőszakkal vettek lajstromba olyanokat, akik mentesültek volna a szolgálat alól.¹⁹ Gyakori volt az, hogy a census alatt találhatóakat is összeírták, például 3/8 telkeseket, esetleg ennél szegényebbeket. A törvény hiába írta elő, hogy a nem megfelelő vagyonnal rendelkezőket csak akkor lehet besorozni, ha önként ajánlják magukat, ezt több helyen is megszegték. A felső rábaközi járásban csak ott lehetett ezt megvizsgálni, ahol a telkek nagyságát feljegyezték, ami a Chapó József által vezetett szolgabírói kerületben történt meg. Itt Mihályiban négy személy, míg Kisfaludon egy fő esetében merülhetett fel az erőszakos lajstromba jegyzés. Az ő számarányuk azonban olyan elenyésző, hogy nem feltételezhető az, hogy kényszerrel írták be őket a lajstromba, inkább pontatlan a vagyoni helyzetük számbavétele. Az erőszakos módon bejegyzettek esetében mindenkor a nemzetőri létszám nagymértékű növelésére törekedtek, ezért az arányuk jóval nagyobb lenne, ha így írták volna össze a nemzetöröket a járásban. Ahol már nem az összeírás jogosultságának ténye volt vitatott, ott a szolgálat alóli felmentés igénye merült fel. Felmentést elsődlegesen az kapott, aki egészsége miatt nem volt alkalmas a szolgálatra. A járásban összesen tizennégy fő volt alkalmatlan. Nagy részük egészségügyi problémák következtében kapott felmentést, de két személy esetében a lajstromban nem találhatunk indokokat a felmentésre. Az elmondható, hogy felmentés igénye a járásban csak egészségügyi okokból, nem pedig vagyoni, vagy foglalkozási indok alapján történt meg, mely utóbbi más járásokban gyakran előfordult.

A rábaközi felső járást az országosan jellemző nehézségek közül legjobban az ellentétes rendelkezések kibocsátása befolyásolta, ugyanis ezek a rendeletek késleltették az összeírást. Az ismertett többi bonyodalom mindenhol elvi jelentőségű maradt, és a vármegyei és járási képet tisztázatlanságuk nem határozta meg.

---

¹⁹ Urbán 1973, 58.

A rábaközi felső járás nemzetőrségének szervezete, működése

A nemzetőrség megalakításában a kormányra háruló feladatok közül a legnagyobb nehézséget a nemzetőrök megfelelő kiképzése, tisztekkel és fegyverrel történő ellátása jelentette. A szervezést és kiképzést külön nehezítette, hogy a nemzetőrség mellett a honvédséget is elkezdtek felállítani, és emiatt nem a nemzetőrséget részesítették előnyben. Ez különösen a kiképzés terén mutatkozott meg, mert a jól képzett tisztek a honvédséghez kerültek, pedig nagy szükség volt kiképző és szervező tisztekre, mert hazánkban a nemzetőrségnek történelmi hagyományai nem voltak.

A nemzetőrség alapegysége a zászlóalj volt, egy városban általában 1, egy megyében 1–4 volt. A zászlóaljakat századokba, ezeken belül szakaszokba szervezték.²⁰ A rábaközi felső járás nemzetőrségét a Sopron megyei 2. zászlóaljba osztották be.²¹ Ebbe a zászlóaljba tartozott az egész rábaközi nemzetőrség, mert célszerű volt együtt tartani és mozgatni őket a későbbiekben. A zászlóalj parancsnoka, Rossmann Károly, 1848. június 23-án kapott nemzetőr őrnagyi kinevezést.²²

Nehéz megállapítani, hogy a rábaközi felső járásban milyen századokat hoztak létre. A választmányi iratok között található egy olyan dokumentum, amely említést tesz arról, hogy a vitnyédi, kapuvári és gartai nemzetőrök a tisztek újraválasztását akarták.²³ A dokumentumból az tűnik ki, hogy a felsorolt települések nemzetőrei egy századba tartoztak. Valószínűsíthető, hogy a század központja Kapuvár volt, tehát létezett egy kapuvári század. Az is valószínű, hogy több század alakult, miképpen azt a vármegye egy állandó bizottmányi irata, az 1848. szeptember 21-én kelt, a kimozdítási rendet előíró parancs írja: „Szeptember 25-ik napján korán reggel fog Szil mezővárosá-ban megjelenni a Rábaközi hat kapitányság...”.²⁴ A rábaközi alsó járásban három század jött létre, s mivel a szeptember 25-i gyülekezön a rábaközi hat kapitányság (század) jelent meg, ezért bizton állítható, hogy a rábaközi felső járásban is három század jött létre, s ebből az egyik a kapuvári volt.

A felső rábaközi járás nemzetőri szervezetét összefoglalva, bizton kijelenthető, hogy a járásban három gyalog, egy lovas nemzetőr század jött létre. Bár a szervezésről a levéltári adatok hiányosságai miatt keveset tudunk, az biztos, hogy a nemzetőri szervezés az országos rendeletnek megfelelően zajlott le. A helyi sajátosságokat, érdekességeket meg lehet itt is találni, mely különösen igaz a lovas nemzetőrségre.

---

²⁰ Urbán 1973, 86.

²¹ Hermann Róbert: Az 1848–49-es szabadságharc hadtörténete. Bp., 2001., 48.

²² Pájer 1999, 217.

²³ Pájer 1999, 217.

²⁴ GyMSM SL, IV. B. 101. Sopron Vármegye Állandó Választmányának iratai, 1848. jún. 19., 1848:1636.

A nemzetőrség felfegyverzésével, kimozdításával, illetve a lovas nemzetőrség rábaközi szervezésével munkámban nem kívántam foglalkozni, hisz e témákat Pájer Imre már alaposan feldolgozta.²⁵ Az pedig a vizsgált területre is elmondható, hogy a nemzetőrség szerepkörét kiképzetlensége, gyenge fegyverzete többnyire csak a helyi rend fenntartására korlátozta. Ugyanakkor ott, ahol megfelelően szerelték fel és képezték ki a nemzetőrséget, a honvédséggel azonos ütőerőt képviselhetett. A nemzeti őrsereg nagyrészt erején felül teljesített az 1848-as események során, de fenntartása a kialakuló szabadságharc viszonyai között irreálissá vált, hisz a nemzeti őrsereg nem volt alkalmas a háborúban való részvételre és helytállásra. A nemzetőrség lefegyverzése ezért mindenhol megtörtént. Ahol a teljes felszámolás nem sikerült, ott a császáriak tették ezt meg.

VARGA GÁBOR | Viták a Fertővidéki Helyiérdekű
Vasút terveiről

---

²⁵ Pájer 1999., Pájer 2000.